

Berta Adrián

**Rövid beszámoló a Dombóvár-Gólyavár
területén 2015. évben végzett régészeti
kutatásról**

2016

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD

1. kép A dombói vár maradványai (Dombóvár Város Önkormányzata)

Bevezetés

Dombóvártól D-re, a Kapos folyó partján, az ártérből enyhén kiemelkedő dombon található a Dombai család egykori várának a maradványa (1. kép). 2014-ben Dombóvár Város Önkormányzata felkérésére a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékének munkatársai tervásatás keretében kezdték meg a vár régészeti feltárását. A 2015. év folyamán 5 kutatóárok, két szelvény és két szonda feltárására került sor. A kutatás célja a középkori vár a főbb építési periódusainak, belső elrendezésének és az egykori építmény kiterjedésének a meghatározása volt.

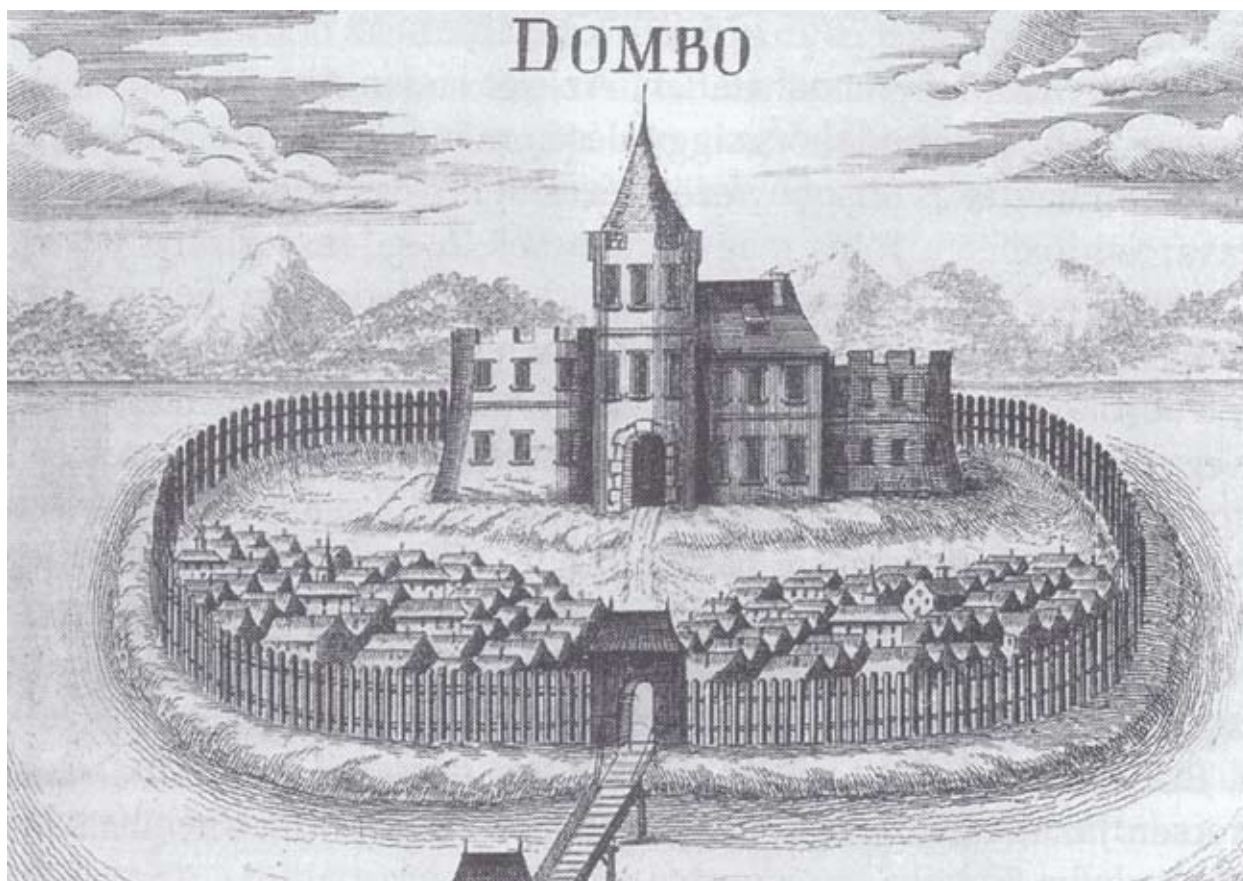
A dombói várra vonatkozó történeti adatok

A dél-dunántúli Dombó várát 1310-ben említik először az írott források, ekkor a Kőszegi Henrik fia János birtokolja. Feltehetően hat évvel később került I. Károly király kezére, aki 1326-ban Nyékkal együtt elcserélte Csák István fiaival, Péterrel és Istvánnal azok tíz másik

varáért. A leszármazottaik az újonnan szerzett birtokról felvették a Dombai nevet, amelyet egészen a 16. század elejéig, a család férfiágon való kihalásáig használtak. A család fénykorát a 15. század végén – a 16. század elején élte, a tagjai ekkor már magas udvari méltóságokat is viseltek. A család kihalása után Werbőczy István szerezte meg a várat, amely a halála után Török Bálint kezére került, majd Werbőczy István fia Imre szerezte meg.¹ A török 1543-ban vagy 1546-ban foglalta el, majd a következő másfél évszázadban a budai vilájet koppányi szandzsákjához tartozott. A hódoltság ideje alatt kis létszámú, nagyrészt balkáni eredetű várkaptonaság állomásozott benne.² Az egykori főúri rezidenciából török végvár lett, a környező települések elnéptelenedtek, egy részükbe szintén a Balkánról feljövő délszláv lakosság települt le. Buda visszavételének az évében a dombói vár is a császáriak kezére kerül. 1691-ben Es-

1 Legutóbbi összefoglalás a várra és a hozzá tartozó váruradalomra vonatkozóan: K. Németh 2010, 106–112

2 Hegyi 2007, 1216–1224

2. kép A vár 17. század végi ábrázolása (valószínűleg Greischer Mátyás munkája)

terházy Pál herceg kapta meg az uralkodótól a környező földekkel együtt, az elmaradt nádori jövedelmeinek a fejében. A herceg a következő évben az egyik emberével, Kelcz Mihállyal, elkészíttette az újonnan szerzett birtok urbáriumát, amelyben fennmaradt a vár részletes leírása is:³ a vár kaputornya nyugatra nézett és azon három kapun keresztül lehetett bejutni a várudvarra. A déli és az északi oldalon egy-egy alapincézett, emeletes palotaszárny húzódott, az utóbbinak a két végén egy-egy toronnyal. A vár keleti oldalán nem volt épület, hanem a várfal futott végig, a tetején folyosóval. Egy ehhez tartozó kiegészítő írás szerint az egyik kapu felett a Dombaiak címere és az 1520-as évszám volt látható. Ezzel egy időben készülhetett az a metszet is a várról, amelyet a kutatás Greischer Mátyás, Esterházy Pál udvari rajzolója munkájának tart.⁴ A várat az 1702-es várrombolási rendelet értelmében rombolták le. Esterházy Pál a bontást a saját jobbágyaival végeztette el,

a kaputornyot pedig aknászok robbantották fel.⁵ Egy 1720-as összeírásban a vár már használaton kívüli romként szerepel.

Kutatástörténeti áttekintés

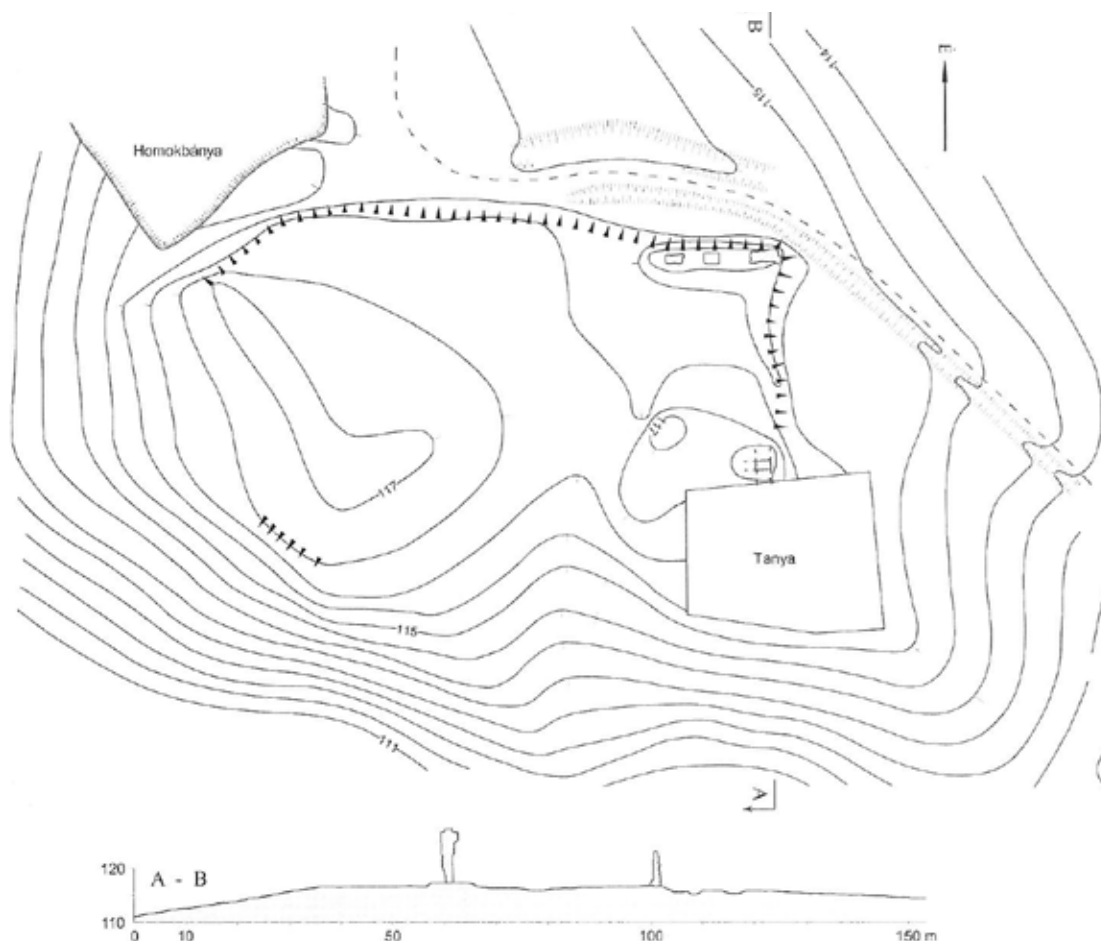
Az 1860-as években Rómer Flóris meglátogatta a vár maradványait, jegyzetfüzetében alaprajzot és távlati képet készített a romokról. Ennek alapján egy szabályos, négyszög alaprajzú vár képe jelenik meg, amely csak néhány részletében összeegyeztethető a 17. sz. végi leírással. Majd csak közel egy évszázad múlva fordult a régészek figyelme ismét a lelőhely felé: Rosner Gyula az 1960-as években végzett először terepbejárást a vár területén, majd ezt követően Miklós Zsuzsa foglalkozott a lelőhellyel, aki több évtizeden keresztül végzett terepbejárásokat és készített légifotókat a várról és a környékéről.⁶ Nováki Gyulával és Sándorfi Györggyel közösen készítették el a lelőhely geodéziai felmérését (3. kép). 1994-ben

3 Szőke 1971, 48–50

4 Gaál 1984, 124, 143

5 Oross 2005, 98

6 Összefoglalva lásd: Miklós 2007, 174–178

3. kép Nováki Gyula és Sándorfi György szintvonalas felmérése (1988)

Koppány Tibor az írott források, elsősorban az Esterházy-család levéltárában fennmaradt vonatkozó iratok alapján állította össze a vár elméleti rekonstrukcióját (4. kép). A vár építését, az alaprajzi elrendezésből kiindulva, a 14. század második felére helyezte, míg a 14. század elején megjelenő okleveles adatokat egy másik, korábbi várra vonatkozóaknak tartja. Ezt a nézetet erősítették meg Miklós Zsuzsa kutatásai is Dombóvár-Szigeterdőn, ahol egy 13. sz. második felében épült toronyvár maradványát tárta fel.⁷ Koppány Tibor szerint a 17. sz. végi leírásban szereplő 1520-as évszám nem a vár építésére, hanem egy későbbi átépítésre vonatkozik. Egy évtizeddel később Erky-Nagy Tibor és Dunai József Rómer Flóris alaprajzára és a Kelcz Mihály-féle leírásra támaszkodva egy új, számítógépes rekonstrukciót készítettek a várról (5. kép). Gere László vezetésével 2006-ban mérték fel a DK-i pillért és az ÉK-i falcsontot, amelyeken ezt követően műemléki állagmeg-

óvást végeztek.⁸ 2012-ben Szabó Géza vezetésével leletmentés zajlott a vár melletti területen.⁹ A mentőásatás során előkerült leletanyag, valamint a 17. sz. végi leírás átértelmezése egy Árpád-kori előzményekkel rendelkező, más tájolású és a Kapos árteréből kiemelkedő domb majdnem teljes területét elfoglaló vár létezését feltételezte.

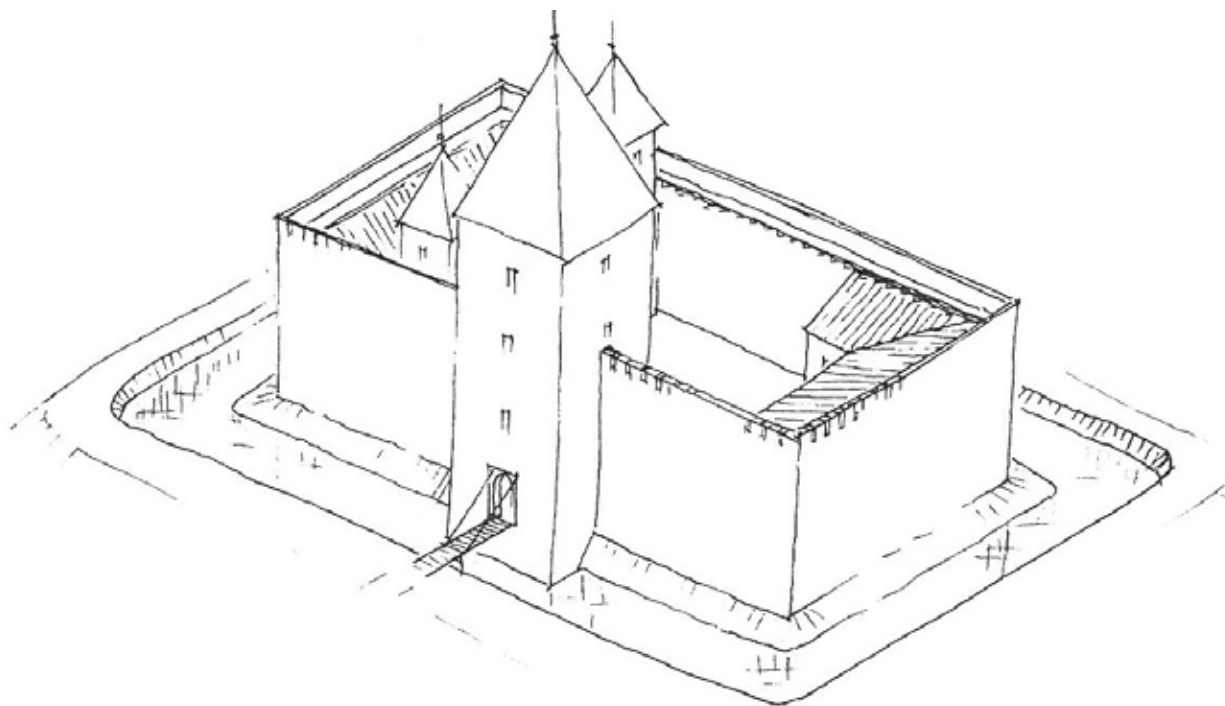
A régészeti kutatás eredményei

A 2015. évben ásatás során öt kutatóárkot, két szelvényt és két szondát nyitottunk a vár különböző pontjain. Négy kutatóárkot az egyes várfalak feltételezett középtengelyére merőlegesen, egyet pedig a várudvaron keresztül húztunk át. Az egyik szelvényben eltávolítottuk a kaputorony alapozását fedő modernkori talajréteget, míg a másik szelvényt az ÉK-i falcsont belső oldalán nyitottuk, ahol sikerült feltárni a

7 Miklós 2007, 184–190

8 Gere–Miklós 2011

9 Szabó–Csányi 2013

4. kép Koppány Tibor elméleti rekonstrukciója (1994)

5. kép Erky-Nagy Tibor és Dunai József rekonstrukciója (2006)

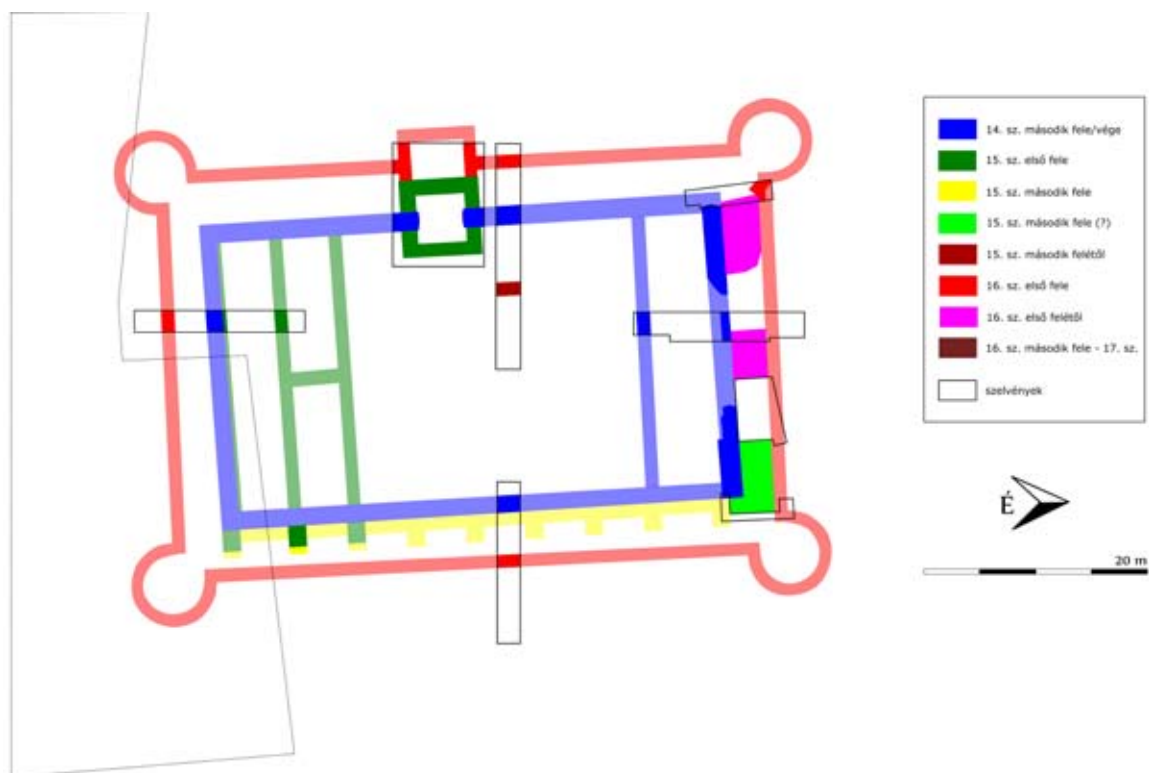
középkori és a 16. sz. elején épült falak közötti feltöltést. A két szondát az ÉK-i és az ÉNy-i falcsonkok külső oldalain nyitottuk meg (6. kép). Ezeknek a segítségével sikerült tisztázni a vár kiterjedését, a lelőhely jellemző rétegviszonyait, továbbá adatokat szereztünk az egykori

épület szerkezetéről, felépítéséről és az egyes építési periódusokról is.

A jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján a vár legkorábbi része a 14. század leg-

6. kép Ortofotó a 2015. évi feltárásról (Aeroart-Légikép Kft.)

7. kép A dombói vár építési periódusai a 2015. évi feltárás eredményei alapján

végén vagy a 15. sz. elején épülhetett.¹⁰ Az első, téglalap alaprajzú építmény kiterjedése É–D-i irányban 46 m hosszú és K–Ny-i irányban 27 m széles volt. Az É-i oldalon egy palotaszárny állt, mellette pedig a 36x24 m kiterjedésű várudvar. A várkapu a várudvar középtengelyében, a Ny-i oldalon helyezkedett el. Az építmény téglából készült, a falvastagsága 1.5 m volt. Felmenő falszakaszokat csak az É-i oldalon sikerült feltárni, a vár többi részén mindenhol visszabontották őket az alapokig (8. kép). Ennél korábbi időszakra utaló építészeti részlet nem került elő, így az az elképzelés látszik igazolódni, amely szerint a legkorábbi írott adatok a szigeterdei toronyvárra vonatkoznak, míg ennek a várnak az építésére csak jóval később került sor.

A vár második periódusában egy támpillérekkel megerősített palotaszárnyat emeltek a vár D-i oldalán, amely a korai várfalra támasz-

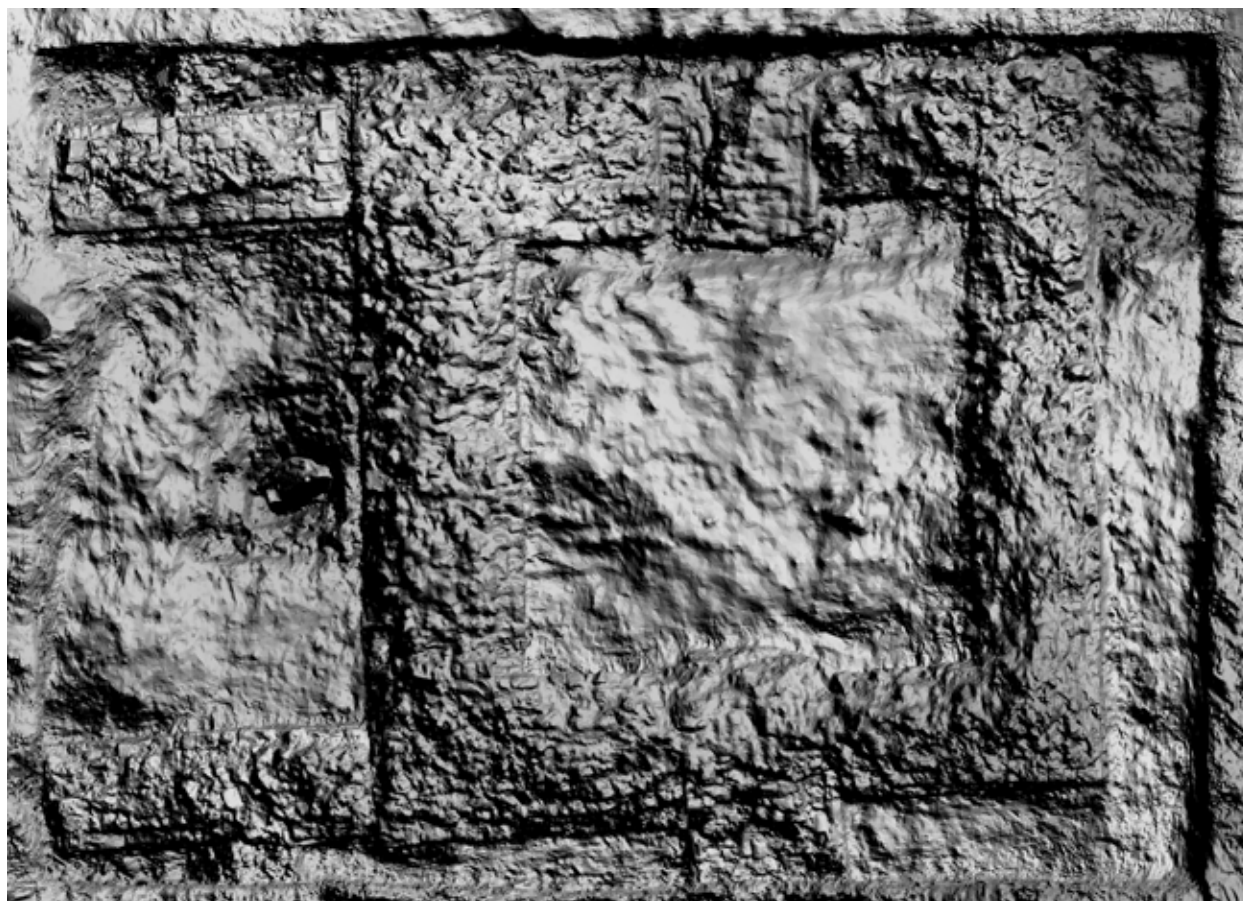

8. kép Az első építési periódushoz tartozó falrészlet az É-i oldalon

9. kép Az egykori kaputorony maradványai ÉNy felől

¹⁰ A keltezéshez a kályhacsempe leleteket lehetett felhasználni, amelyeknek a feldolgozását Boldizsár Péter végezte el (megjelenés alatt). A legkorábbi csoport keltezése bizonytalan, vagy a 14. sz. második felére-végére, vagy 15. sz. elejére lehet tenni a készítésüket. A vár kialakítása és alaprajzi elrendezése inkább a 15. sz. eleji keltezést valószínűsíti.

10. kép A kaputorony 3D felmérése (Pazirik Informatikai Kft.)

kodott. Ez a későbbi írott adatok alapján egy háromszintes épület volt, amelyek közül a legalsó, pinceszint kéttraktusos volt. A feltárás során a feltételezett D-i traktus pincéjének a részletét találtuk meg. Az építési mód és a felhasznált téglafajták alapján az előbbi palotaszárnyal egy időben épült meg a vár kaputornya, a korábbi kapu helyén, amelynek a nyílását kiszélesítették és köré egy négyszögletű tornyot építettek. Ennek szintén csak az alapozása maradt meg (9. és 10. kép). Az építmény Ny-i oldalán még megfigyelhetők az egykori felvonóhidhoz tartozó szerkezeti elemek nyomai. A torony mérete 7x7 m, az alapfalai pedig szintén 1.5 m vastagok voltak. Ezek az építkezések feltehetően a Zsigmond-kor második felére keltezhetőek.

A harmadik építési periódusban a D-i palotaszárnyakhoz tartozó támpilléreket kibővítik, illetve feltehetően a K-i várfal mellé további támpilléreket emelnek, amelyekben egy gótikus függőfolyosót alakítanak ki. Ennek nyomai az álló DK-i pilléren figyelhetők meg (11. kép), valamint a K-i falra nyitott kutatóárokban, az

egykori várárokból kerültek elő az épület pusztulásakor leszakadt elemei (valószínűleg mellvédek részletei; kisméretű, keskeny téglákból). Az ÉK-i oldalon ma is látható, kőből épült csonk ennek a K-i falon futó folyosónak a lezárása lehetett (12. kép). Talán ebbe a periódusba tartozik a várudvaron keresztül, a Ny-i várfallal párhuzamosan futó kőfal is. Ezek az építkezések a 15. sz. közepén vagy második felében történhettek.

A negyedik periódusban az egész várat egy külső fallal vették körül. A vár kiterjedése ekkor É–D-i irányban 55 m, K–Ny-i irányban pedig 37 m. Ennek a falnak is csak az alapozása maradt meg. Az alapozási árkot különböző méretű terméskövekkel és téglatöredékekkel töltötték fel, majd habarcsot öntöttek közé. A felmenő falat nagyméretű téglákból építették. A kaputorony elé egy elővédművet alakítottak ki, amelynek a D-i és az É-i falába beköt a külső várfal. Ny-i irányban a kiterjedése egyelőre ismeretlen. A várról fennmaradt egyetlen, 17. sz. végi ábrázolás alapján feltételezhető, hogy a külső várfal

11. kép A DK-i pillér és a gótikus függőfolyosó maradványai

sarkain kerek tornyok álltak, habár erre biztos adataink még nincsenek (2. kép). Az egyiknek a részletét a DNy-i falcsonk mellett sikerült feltárni. A korai várfal és a külső várfal között törmelékkel, illetve földdel tölthették fel, amit oszlopokkal erősíthettek meg. Erre utaló nyomokat a D-i kutatóárokban találtunk (13. kép). Szintén a falköz megerősítésére szolgált az É-i oldalon a Ny-i és a középső falcsonk tömbje is (14. kép). A legkésőbbi, külső falat várárok vette körül, amelynek a szélessége egyelőre ismeretlen. A 16. sz. elejei, írott adatokból ismert átépítés erre az építési periódusra vonatkozhat.

A vár utolsó időszakában, a török korban kisebb hozzátoldások és visszabontások történtek. Az É-i oldalon a középső falcsonk DNy-i sarkát visszavesték és egy téglapítményt, feltehetően egy latrinaaknát alakítottak ki a falközben, továbbá a korai időszakhoz tartozó palota belső falának megbontásával egy tűzhelyet létesítettek a valamikori épületen belül. A várudvaron több, a leletanyag alapján erre az időszakra keltezhető gödör is előkerült. Jelentősebb építkezé-

12. kép Az ÉK-i falcsonk

13. kép A negyedik építési periódushoz tartozó fal alapozása és a falköz feltöltésének megerősítésére szolgáló oszlopok nyomai

sekről, átépítésről egyelőre nincsenek adataink. A 17. sz. végén keletkezett Kelcz Mihály-féle leírás ezt az utolsó periódus során kialakult állapotot mutatja be.

Összegzés

A 2015. évi feltárás során előkerült építészeti részletek alapján egy téglalap alaprajzú téglavár rajzolódik ki, ami a 14. század második felében épült, így az 1300-as évek elején keletkezett írott források erre az építményre nem vonatkozhattak. Az ezt követő másfél évszázad alatt, a birtokos Dombai család felemelkedésével párhuzamosan, három nagyléptékű bővítés és átépítés történt a várban. A 16. sz. első felére kiépült főúri rezidencia a század második felére török kézre került és végvár lett, ettől kezdve csak kismértékű módosítások történtek. Az 1702. évi bontás és az azt követő két évszázad során, az É-i oldal három falcsontja és az azokat összekötő falszakasz, továbbá az ÉK-i pillér kivételével a várfalakat és az épületeket az alapokig lerombolták, az így keletkezett törmelékkel részben a várárkot töltötték fel, részben pedig az török kiűzése után újjászülető Dombóvár házainak építésekor használták fel.

14. kép Az É-i oldal falmaradványai

A feltárást Dombóvár Város Önkormányzata finanszírozta. Az ásatás munkatársai Boldizsár Péter, Eszes Adrienn és Sztankovánszki Tibor voltak. Az munkákban az önkormányzat által biztosított közfoglalkoztatottak és a Szegedi Tudományegyetem régészhallgatói vettek részt. Jelen tanulmány megírását az Emberi Erőforrások Minisztériuma Nemzeti Tehetség Programjának NTP-EFÖ-P-15 pályázata támogatta. Ez úton köszönöm Szabó Lórándnak, Tigerné Schuller Piroskának, Halmosi Nórának, Pintér

Katának, Müller Ádámnak, Szabotin Péternek, Takács Istvánnénak, Erky-Nagy Tibornak, Koncz Istvánnak, Kovács Attilának, Őri Nándornak, Harangozó Évának és Kovacsik Zoltának a munkánk során nyújtott segítségét! Külön köszönöm Buzás Gergelynek a feltárást teljes időtartama alatt és követően nyújtott önzetlen segítségét, különösen az építészeti részletek és az építési periódusok meghatározásában és pontosításában!

Irodalom

Gaál 1984

Gaál Attila: Az 1686 őszi felszabadító hadjárat grafikai lapjainak Tolna megyei vonatkozásai. *BBÁMÉ* 12 (1984) 123–155

Gere–Miklós 2011

Gere László – Miklós Zsuzsa: Dombóvár–Gólyavár. In: „Fél évszázad terepen.” Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Szerk. Kővári Klára – Miklós Zsuzsa. Budapest 2011

Hegy 2007

Hegy Klára: *A török hódoltság várai és várkatonasága.* História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 9. Budapest 2007

K. Németh 2010

K. Németh András: Dombóvár és mai határa a középkorban. In: *Városunk Dombóvár a kezdetektől napjainkig.* Szerk. Pap Norbert. Dombóvár 2010. 102–124

Koppány 1994

Koppány Tibor: A Tolna megyei Dombó vára. In: *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára.* Szerk. Pamer Nóra. Budapest 1994. 159–168

Miklós 2007

Miklós Zsuzsa: *Tolna megye várai.* Varia Archaeologia Hungarica XXII. Budapest 2007

Oross 2005

Oross András: Az 1702. évi magyarországi várrombolások (tervezet és valóság). *Castrum* 2 (2005) 89–100

Szabó–Csányi 2013

Szabó Géza – Csányi Viktor: Werbőczy két Tolna megyei vára: Dombó és Döbrököz az újabb régészeti megfigyelések tükrében. *WMMÉ* 34 (2013) 179–212

Szőke 1971

Szőke Sándor: *Dombóvár.* Budapest 1971